

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Tézisek

Rózsa Gábor

**Statisztika és információs kultúra:
a népszámlálás esete**

Az információ, mint a népszámlálás nélkülözhetetlen forrása,
és a népszámlálás, mint nélkülözhetetlen információk forrása

Témavezető: Dr. Sebestyén György
tanszékvezető egyetemi docens

Irodalomtudományi Doktori Iskola
Könyvtártudományi Program

Budapest, 2005

Bevezető: A statisztika, mint univerzális nyelv

A statisztikai és az információs kultúra több alapvető jellemzője megegyezik. Mindkettő **interdiszciplináris** jellegű, több terület elméleti kutatásaiból és ezek gyakorlati hasznosításából áll, fejlődéséhez különböző hivatások művelőire van szükség és mindkettő nélkülözhetetlen a társadalmi folyamatok, a jelen és a jövő sokoldalú megismeréséhez. A pusztán számokban kifejezett trendek önmagukban értelmezhetetlenek; tárgyyszerű elemzések, tudományos megalapozottságú tájékoztatás nélkül üres adathalmazok maradnak, amelyek sem a jelenlegi állapotok megértéséhez, sem a prognózisok megfogalmazásához nem elégségesek. Megfordítva még inkább igaz, hogy **korszerű adatbázisok** és **kommunikációs technológia** nélkül szóba sem kerülhet az objektivitásra törő elemzés.

A **nemzetközi összehasonlíthatóság** igénye, amely a statisztikának nélkülözhetetlen tényezője, a globalizációval párhuzamosan halad. Ha ez nem így történik, akkor például a nemzeti népszámlálások eredményei csak a korábbi adatokkal hasonlíthatók össze. Az így keletkező izolációban elvész a világban elfoglalt saját hely megismerésének lehetősége. Így pedig valós vélemény, mérvadó helyzetértékelés nem alkotható egyetlen régió vagy ország esetében sem. A statisztika olyan eszköz, amely alkalmas igen összetett jelenségek tömör formában történő bemutatására, az időbeli fejlődés jellemzésére, politikai és nyelvi határokon átlépő összehasonlítására.

Az értekezés fő megállapításai, tézisei

- I. A népszámlálások – az előzményeiknek tekinthető összeírásokat és a hosszú kihagyásokat is figyelembe véve – az ókortól végigkísérik az emberiség történelmét.
- II. Magyarországon a népszámlálás és lakásösszeírás a hivatalos statisztikai szolgálat megalakulásától kezdve annak legállandóbb és legnagyobb léptékű tevékenysége.
- III. A statisztikai tevékenység – és ezen belül a népszámlálás – nélkülözhetetlen elemévé vált a nemzetközi együttműködés, amelyhez jelentős intézményi háttér alakult ki.
- IV. A népszámlálás pótolhatatlan történeti értéket képvisel, alapvető információkat nyújt a felhasználók széles körének, és kiinduló pontja számos más statisztikai tevékenységnek.

- V. A népszámlálás helyettesítésére alkalmazott eljárások számos előnyük ellenére valójában csak jelentős kompromisszumokkal pótolják a teljes körű összeírást, így átvételük alapos átgondolást, hosszú előkészítést igényel.
- VI. A statisztikai tevékenységet segítő hagyományos könyvtár feladatai az utóbbi évtizedek során átalakultak és kiegészültek az információ szolgáltatás különféle eszközeivel, ideértve a korszerű számítógépes rendszereket; egyre jelentősebb szerepet kap az információ-hozzáférésben a virtuális statisztikai könyvtár is.
- VII. A népszámlálásnak, mint az egyetlen teljes körű lakossági összeírásnak lételeme az adatszolgáltatók bizalmának elnyerése, amihez szakszerű kommunikációs munka szükséges.
- VIII. A különféle adatgyűjtésekből származó információk összekapcsolása, vagy az egyedi adatok kiszivárgása sértheti az adatszolgáltatók érdekét. Az adatgyűjtések és az adatszolgáltatók érdekeinek összehangolására jöttek létre az adatvédelmet szabályozó törvények. Létfonosságú – mégpedig az adatgyűjtések fenntartása mellett – a közbizalom megőrzése.
- IX. A statisztikai adatok gyűjtéséhez, feldolgozásához és közléséhez a közös nyelvet a (lehetőleg) nemzetközileg is harmonizált osztályozási rendszerek biztosítják. A népszámlálásoknál alkalmazott osztályozások többségét nemzeti és/vagy európai uniós jogszabályok teszik kötelezővé.
- X. A statisztikai – és így a népszámlálási – munka végcélja az adatok közzététele, amelyhez a begyűjtött adatok feldolgozásán keresztül vezet az út. A hagyományos népszámlálási adatközléseket részben kiegészítik, részben felváltják az egyre újabb, elektronikus eszközökre és eljárásokra épülő formák (mikroadatok, térinformatika, Internet).
- XI. A statisztika általános minőségi jellemzőinek érvényesítési szándékát egyebek mellett a népszámlálás több évtizede alkalmazott ellenőrzési eljárásai alapozták meg. A minőségellenőrzés itt is részben az adatok használhatóságának megállapítására szolgál, részben eligazítást ad a további munkák végzéséhez.
- XII. A hivatalos statisztika monopolhelyzetének gyengülésére csak az lehet a megfelelő és perspektivikus válasz, ha olyan közeggé sikerül alakítani, amely biztos pontja tud lenni egy fejlett információs rendszernek mind a politikai, mind a piaci szereplők számára.

I. A népszámlálások történeti előzményei

I.1 Rövid visszatekintés: a statisztika kezdetei

A **népességre és tulajdonra** vonatkozó adatgyűjtések az ókortól kezdve tájékoztatták az államok vezetőit például arról, hogy mekkora adókat vehetnek ki alattvalóikra, vagy hány katonára számíthatnak egy eljövendő háborúban. Kínában már több mint négyezer évvel ezelőtt összeírták a lakosságot, felmérték az ingatlanokat és az ingóságokat. A Biblia szerint Mózes is megszámlolta népének húsz éven felüli férfait, az Újtestamentumban pedig Lukács evangelista írja le és hozza a népszámlálással összefüggésbe Jézus születésének előzményeit. Az antik Rómában a köztársaság idején ötvenként felvették minden család és birtok adatait, majd a császárság idején ezt a cenzust a birodalom egészére, így a görög városállamokra is kiterjesztették.

A Római Birodalom bukását követően állami szintű összeírásokra hosszú évszázadokon át nem került sor. A **középkorban** ismét az adóztatás és a hadrafoghatóság felmérése céljából voltak időnként összeírások, mint például Anglia első földbirtok-összeírása, az 1086-ban készült Domesday Book. Az itáliai városállamok a reneszánsz korában már **szisztematikus**, számszerű adatgyűjtéseket folytattak a népességre és gazdaságra vonatkozóan. Maga a „statisztika” szó is az „állam” jelentésű olasz „stato”-ból (vagy a latin „status”-ból) eredeztethető. Elsősorban az állam politikai felépítésének elemeiről és fontosabb jellemzőinek – **népesség, gazdaság és földrajz** – verbális leírásáról volt szó. Ez az értelmezés a XVIII. század végén szűnt meg, és adta át helyét a maihoz hasonló felfogásnak.¹

John Graunt, angol kereskedő, tisztviselő, majd katonatiszt 1662-ben írta meg az első **tudományos demográfiai** munkát *Natural and Political Observations Made upon the Bills of Mortality* (Természeti és politikai megfigyelések a halálozási jegyzékek alapján) címmel. Graunt nemcsak a népesedésszisztematika úttörője volt, hanem annak **kormányzati alkalmazását**, valamint a piackutatást is „feltalálta”.

A gazdaság és adminisztráció fejlődésével több országban döntést hoztak arról, hogy az addig alkalmanként megtartott népszámlálásokat, népösszeírásokat rendszeres időközönként megismétlik. A szó tágabb értelmében vett, a pusztán numerikus információk mellett

¹ *Hald, Anders: A History of Probability and Statistics and Their Applications before 1750. John Wiley & Sons, New York, Chichester etc., 1986.*

más jellemzőket is kérdező népszámlálásokat Európában és az Egyesült Államokban csak a XIX. század második felétől kezdődően tartanak. Azóta viszont a gazdaságilag fejlett országokban általában tíz-, néha ötévenként hajtanak végre népszámlálást. A fejlődő országokban 100 évvel később, a független államiság elnyerését követően kezdődtek a népszámlálások. Ma már talán nincs is olyan ország, amelyben ne hajtottak volna végre ilyen összeírást.

I.2 Prestatisztikai források és tevékenységek Magyarországon

Magyarországon az **adóösszeírások** komoly szerepet játszottak abban, hogy az utókor valamilyen képet kapjon a korabeli **társadalmi-gazdasági viszonyokról**. Később a társadalmi-gazdasági viszonyok felmérése céljából II. József uralkodása alatt végeztek lakossági összeírásokat, amelyek közül kiemelkedik az 1784-ben elrendelt teljes körű népesség-összeírás. A magyar statisztikatörténet jeles személyisége, **Fényes Elek** több kötetben összegezte a XVIII. század végi és XIX. század eleji Magyarország népességi, gazdasági jellemzőit..

II. A magyar népszámlálások történeti áttekintése

Az 1867. évi kiegyezés után vált lehetővé az **önálló statisztikai szolgálat** megszervezése: a Földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumban Statisztikai Osztály alakult Keleti Károly vezetésével, majd ez az osztály 1871. április 18-án önálló hivatallá, egyben a magyar statisztikai szolgálat centrumává alakult **Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal** néven. A rendszeres, szabályos időközönként ismétlődő, egységes módszertant alkalmazó magyar **népszámlálások sorozata** 1870-ben vette kezdetét.

A Hivatal lehetőségeit és tekintélyét növelte az önállósulás, valamint az **első statisztikai törvény** elfogadása (1874. évi XXV. törvénycikk). A következő népszámlálásoknál (1890, 1900, 1910) folyamatosan bővült a feltett kérdések köre. Az 1920-as népszámlálás számot adott a **világháborús emberveszteségről**, valamint a **trianoni békeszerződés** népesedési hatásairól. Az 1930. évi népszámlálás a kibontakozó nagy gazdasági világválság jegyében került végrehajtásra. Ekkor történt az első hazai próbálkozás a **gépi feldolgozással**. Az 1941-es népszámlálás végrehajtását is nagymértékben befolyásolták az országot közvetlenül érintő **történelmi események**, egyebek mellett a háború lehetetlenné tette az adatok teljes feldolgozását és közzétételét. Az 1949. évi népszámlálásnak a **második világháború** miatt megfogyatkozott, háború sújtotta lakosságot új társadalmi és gazdasági körülmények között, a lehető leghamarabb kellett összeírnia. Az 1960. évi népszámlálás a mezőgazdaság **szövetke-**

zetesítésének időszakában adott jellemzést az ország népességéről és lakásviszonyairól. Az 1970. évi népszámlálás az 1968. évi **gazdasági reform** következtében a gazdaságban végbement alapvető változásokat, azoknak a népességre gyakorolt hatását volt hivatva feltárni. Az 1980. évi összeírás differenciált képet adott a **társadalmi átrétegződésről**, a lakosság életkörülményeiről. A decentralizált feldolgozás és a modern számítógépek alkalmazása lehetővé tette, hogy a korábbiaknál bővebb terjedelemben, mégis gyorsan közzétehessék az eredményeket. Az 1990. évi népszámlálás **területi előkészítése** az állami népesség-nyilvántartás (ÁNH) adatainak felhasználásával történt. 1989 nyarán, az előkészületek utolsó szakaszában felmerült, hogy takarékosági okokból csupán egy mintavételes adatgyűjtésre kerüljön sor. Végül egy **redukált tartalmú** teljes körű felvétel és a lakosság 20 százalékára kiterjedő részletesebb kikérdezés végrehajtásáról született döntés. A 2001. évi népszámlálást – az **alapvetően átalakult** gazdasági, politikai és társadalmi viszonyok miatti sürgető adatigények mellett – még a korábbiaknál is intenzívebb nemzetközi erőterben, a közeli uniós csatlakozás perspektívájával kellett előkészíteni és végrehajtani. A lakosság hozzáállás, az adatszolgáltatási hajlandóság kedvezőtlen alakulása, a „privacy” tudatosulása miatt a kommunikációs feladatok is erősebb hangsúlyt kaptak. A bő kérdésanyag és a feldolgozás hatékonysága eredményeként a korábbiaknál gyorsabban és széles választékkal lehetett az adatokhoz jutni.

Nem lenne teljes az áttekintés a népszámlálások közötti időszakban tartott **mikrocenzusok** említése nélkül. A lakások és személyek 2 százalékos mintájára kiterjedő felvételekre (1963, 1968, 1973, 1984, 1996, 2005) a hosszú, tízéves időszak alatt végbement fontosabb változások megismerése, valamint a következő népszámlálás tesztelése érdekében van szükség.

III. A statisztika nemzetközi szervezetei és a népszámlálási ajánlások

III.1 A statisztika nemzetközi szervezetei

Néhány korábbi kísérletet követően a szervezett nemzetközi statisztikai együttműködés szilárdabb alapokra helyezésére 1885-ben, Londonban, majd Párizsban került sor a **Nemzetközi Statisztikai Intézet** (ISI) létrehozásával. A nemzetközi együttműködés újabb lehetőségét és fórumát jelenthette (volna) a **Népszövetség** (1919–1944), de ez utóbbi erőtlensége miatt, a statisztikusok igyekezete ellenére a két világháború között az együttműködés meglehetősen korlátozott volt. A Népszövetség megalakulásával lényegében egyidejűleg létrehozták a

Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO), amely a foglalkoztatással, munkanélküliséggel és munkavédelemmel foglalkozó statisztikák központjává és fő szakmai fórumává vált.

A második világháborút követően az egész világra kiterjedő nemzetközi statisztikai rendszer középpontjába az ENSZ (pontosabban az **ENSZ-család**) került. Idetartoznak az ENSZ központi hivatalának, regionális-kontinentális hivatalainak, valamint szakosított szerveinek statisztikai hivatalai vagy osztályai. Európai szinten (de ugyancsak egyre inkább globalizálódó kapcsolatokkal) hasonló, de még erősebben integráló szerepe van az **Európai Unió** fél évszázada működő Statisztikai Hivatalának (Eurostat, Luxembourg), az elmélet és a szakstatisztikák szinte minden területén.

A nemzetközi statisztika decentralizált jellege és a statisztikában érdekelt regionális és világszervezetek megsokszorozódása jelentős **koordinációs problémákat** vetett fel. Ezek nagy része a tematikai, szervezeti és földrajzi megosztottsággal függ össze. A népszámlálásra vonatkozóan például az ENSZ, az Európai Unió ajánlásai mellett jelentkeznek egyes jellemzőkre vonatkozóan az ILO, az UNESCO, a WHO stb. kívánalmai is. Megállapítható, hogy csak egy **integrált**, rugalmas finanszírozási rendszerű, egységes módszertani, adatgyűjtési, feldolgozási, és közlési gyakorlatot követő, magas szakmai színvonalat képviselő nemzetközi statisztikai rendszer hozhat jó megoldást.

III.2 A nemzetközi népszámlálási együttműködés kezdetei

A Szentpétervárott 1872-ben tartott 8. Nemzetközi Statisztikai Kongresszuson megállapodás született a népszámlálási kritériumok „nemzetközi minimumáról”: a népszámlálási adatfelvétel név alapján kell végrehajtani, a tényleges népességre vonatkozóan, lehetőleg 10 évenként, 24 óra leforgása alatt. A dokumentum felsorolta a legfontosabbnak tartott változókat is.

III.3 Az ENSZ népszámlálási világajánlása és módszertani kézikönyvei

1954 júniusában jelent meg az ENSZ Statisztikai Hivatalának kiadványa **Handbook of Population Census Methods** címmel. Ez a dokumentum a népszámlálásokkal kapcsolatos minden későbbi ilyen munka alapvetésének tekinthető.

A népszámlálás hatalmas **emberi és pénzügyi erőforrásokat** igénylő műveletsor. Ennek megfelelően időben el kell kezdeni jogi háttérének, szervezeti formáinak, irányítási rendszeré-

nek, költségvetésének, ütemtervének kialakítását. A hagyományos, összeírással végrehajtott népszámlálás teljes műveletsora alapvetően három nagy munkafázisra, nevezetesen az összeírást megelőző időszakra, az adatgyűjtési szakaszra, valamint az adatok közzétételével záródó, összeírás utáni feladatokra (ellenőrzések, feldolgozási munkaszakaszok, közzététel) osztható. Sok évtizedes tapasztalat szerint – a hagyományos eljárások esetében – a két szélső szakasz hossza megközelítőleg két-két év.

Az előkészítő fázis feladatai a népszámlálás **földrajzi-területi egységeinek** kialakítása (lehetőség szerint térképek segítségével), az **összeírók számának** meghatározása, a felvétel időtartamának meghatározása, a **kérdőívek kialakítása** egyebek mellett a területi korlátok figyelembe vételével, az **összeírói apparátus** összeállítása, a **kommunikációs program** kidolgozása.

A népszámlálási fő munkafázisok legrövidebb, de egyben legkritikusabb, döntő szakasza maga az **összeírás**. Ez röviden annyit jelent, hogy ha az összeírás rosszul sikerül, az egész népszámlálás jóvátehetetlenül sikertelen lesz. Nélkülözhetetlen a népszámlálásban részt vevő minden szervezet és a népesség jó együttműködése. Az **adatszolgáltatási készséget** általában a jogi háttér kötelező érvényével is meg kell erősíteni.

Az összeírást követő lépéseket a népszámlálási adatfelvételtől nyert hatalmas adattömeg **feldolgozása, összesítése, táblázása és közzététele** jelentik.

III.4 Az európai régióra vonatkozó ENSZ és EU ajánlások

Míg az ENSZ new-yorki központjában készült világajánlások revíziójára viszonylag ritkán került sor, a Genfben székelő Európai Gazdasági Bizottság (EGB) az utóbbi évtizedek minden népszámlálási ciklusához elkészítette regionális javaslatait. A legutóbbi kiadás, amely az **Recommendations for the 2000 censuses of population and housing in the ECE region**² címet viseli, 1998-ban jelent meg, ezúttal első ízben az EGB és az Eurostat közös munkájának eredményeként. Az EGB/Eurostat dokumentum **alapvető és nem alapvető**, illetve direkt és származtatott jellemzők megkülönböztetéssel sorolta fel a földrajzi, demográfiai, gazdasági, iskolázottsági, családi és háztartási változókat, valamint lakás- és épületjellemzőket.

Az Európai Közösség először az 1960-as évek végén próbálkozott harmonizációs törekvésekkel, majd az 1980 és az 1990 körüli időszak népszámlálásaira a tagországok számára

² Ajánlások a 2000 körüli nép- és lakásszámlálásokról az EGB-régióban. Ford.: *Rózsa Gábor*. KSH, 2001. Nemzetközi statisztikai dokumentumok 4.

vonatközoan szigorú, kötelező érvényű rendelkezéseket bocsátott ki. A 2000 körüli ciklust illetően az EU saját dokumentuma³ formálisan egy gentlemen's agreement státuszát hordozta, ugyanakkor ezt a tagországok mellett az akkori tagjelöltek is figyelembe vették.

IV. A népszámlálás szerepe és haszna

A népszámlálás nem egyszerűen része egy ország statisztikai rendszerének, hanem a fő – sőt egyes országokban napjainkig az egyetlen – statisztikai adatforrás a népesség és a lakásállomány jellemzőire vonatkozóan. A népszámlálások jelentőségét és hasznosságát mind a kormányok, mind más adatfelhasználók szempontjából nagymértékben növeli, hogy tartalmuk az utóbbi évtizedekben a hagyományos népesedési, szociális és gazdasági kérdéskörökön túl kiterjedt számos új politikai területre is. Mindez része a népszámlálások előkészítésében és alkalmazásában érdekelt szervezetekkel folytatott **konzultációknak**, akár csak a nemzetközi fórumoknak.

Számos olyan mintavételes felvételre kerül sor a népszámlálások közötti időszakban, amelyek a teljes körű összeírással közös – általában a korra, nemre, családi állapotra és kapcsolatokra, iskolázottságra, foglalkoztatottságra, lakáshelyzetre vonatkozó – változókat is tartalmaznak. A népszámlálás az ilyen felvételekhez **mintavételi keretet** szolgáltat

Az adatgyűjtési rendszerek növekvő **integrációja** révén a népszámlálás közelebbi kapcsolatba kerül más nagyobb léptékű felvételekkel, információforrásokkal. Ezek közül a legjelentősebb a **mezőgazdasági census**. A népszámlálási adatok szolgáltatják a kiindulási pontot a folyamatos **népesedési statisztikákhoz** és a rendszeresen elvégzett népesség-előreszámításokhoz. A népszámlálást egyes országokban felhasználták a folyamatos **népesség-nyilvántartások** létrehozására. Néhány országban több évtizedes munkával – és a megfelelő lakossági hozzáálláshoz szükséges történelmi háttérrel – elérték, hogy a népszámlálási információ nagy részét nyilvántartásokból nyerjék.

A népszámlálási adatok – más forrásokból származó makroadatokkal is kombinálva – alapjául szolgálnak az országos és regionális gazdasági és társadalmi **fejlesztési programoknak**. A megfelelő formában tárolt egyedi adatrekordok a **kisterületi, helyi** (települési vagy

³ Guidelines and Table Programme for the Community Programme of Population and Housing Censuses in 2001. Collection: Methods and nomenclatures. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, May 1999.

akár azon belüli) fejlesztésekhez nyújtanak alapvető információt. A népszámlálások támpon-
tot nyújtanak a törvényhozási és helyi **választókerületek** kijelöléséhez, gazdag adatforrásul
szolgálnak a népesedés-, társadalom- és gazdaságtudományi, valamint urbanizációs **kutató-
sok** számára, nélkülözhetetlen inputot képeznek a különféle rövid-, közép és hosszú távú **elő-
reszámításokhoz**, az **üzleti szféra** fontos döntéseihez.

V. Alternatív megoldások a hagyományos népszámlálás kiváltására

Az országok jelentős részében a hagyományos népszámlálás egyike a népesség legnagyobb
részét érintő kormányzati műveleteknek, amely hatalmas emberi, pénzügyi és logisztikai erő-
források felhasználását igényli. A rövid időszakra koncentrálódó **magas költségek**, a gyors
eredményközlés akadályai, a különböző érdekek által motivált alul, illetve túlszámlálás, sok
esetben az adatok megkérdőjelezhető pontossága, továbbá a társadalmi–gazdasági jellemzők
változásának felgyorsulása több országban is a hagyományos összeírástól eltérő, **alternatív
megoldások** kidolgozását és megvalósítását eredményezte.

V.1 A népszámlálás regiszter alapú megközelítése

A regisztereken alapuló népszámlálások esetében a létező **adminisztratív nyilvántartások-
ból** származó adatokat kombinálják mikroszinten, és különféle statisztikai eljárások segítsé-
gével képeznek népszámlálási jellegű információt. A nyilvántartások népszámlálási alkalma-
zásában, a különféle adminisztratív adatforrások összekapcsolásában több évtized óta a **skan-
dináv országok** játszottak úttörő szerepet. A népesedési, iskolázottsági, jövedelmi, foglalkoz-
tatottsági és földrajzi jellemzőket mind nyilvántartásokból nyerik.

A nyilvántartások alkalmazására épülő népszámlálással kapcsolatos két fontos érv,
hogy **csökkennek** a költségek és a válaszadói terhek. Másik előnye a módszernek, hogy a
népszámlálási információ **rendszeresen**, a fő változókra vonatkozóan akár évente biztosítha-
tó. Az egyik fő **korlát** ugyanakkor a tartalmi rugalmasság hiánya, nem lehet például a felme-
rülő új adatigényeket kielégíteni. A rendszer további problémája, hogy a nyilvántartások lét-
rehozása, majd folyamatos karbantartása, naprakésszé tétele jelentős pénzügyi és humán-erő
befektetést, adott esetben jelentős jogi környezetváltást igényel.

Egyes országok a népszámlálási típusú információt különböző nyilvántartások és min-
tavételes összeírások eredményeinek statisztikai kombinációi alapján nyerik. Ennek egyik oka

az **adatszolgáltatási hajlandóság** drámai csökkenése, a személyes kapcsolatfelvétel akadályainak növekedése. Hollandia az elmúlt évtizedek során kidolgozta a „**virtuális népszámlálás**” módszerét, amelyben a hivatalos statisztikai szolgálat különféle tartalmú és jellegű adatforrásait használják fel. Más országokban a népszámlálás helyettesítésére nagymintás, **folyamatos (évenkénti) adatfelvételek** sorozatát hajtják végre. Franciaországban hosszú évek munkájával előkészítették, szakmai és politikai érvekkel elfogadtatták, 2004-ben pedig megkezdtek egy ilyen megközelítés valóra váltását. További kísérleti módszer a hagyományos népszámlálás **kombinációja** évenkénti háztartási felvételekkel, amelynél megtartják a hagyományos öt- vagy tízévenkénti népszámlálást, de csak a legfontosabb változókkal. A közbeeső években pedig több nagymintás, különféle népszámlálási változókra vonatkozó felvételt hajtanak végre. Ennek egyik példája az Egyesült Államok átszervezett nép- és lakásszámlálása („Re-engineered Population and Housing Census”).

V.2 Regiszterek Magyarországon

A népszámlálási felhasználás esetén leginkább szóba jöhető nyilvántartás a személyi adat- és lakcímnnyilvántartás, amelynek tartalma: név, nem, születési hely és idő, állampolgárság, lakó és/vagy tartózkodási hely. A regiszter legnagyobb értéke, hogy – elvben – lefedi az ország egész lakosságát. Csaknem mindenki szerepel a társadalombiztosítási nyilvántartásban: az egészség- és nyugdíjbiztosítási nyilvántartásban az előző bekezdésben felsorolt jellemzőkön túl szerepelnek a foglalkozásra, munkahelyre, rokkantsági és egészségi állapotra, keresetre, jövedelemre vonatkozó adatok is. Az adó- és cégnnyilvántartásból főleg a személyek jövedelmére, illetve munkáltatójára vonatkozó adatok nyerhetők. Népszámlálási típusú adatokat tartalmaznak egyéb (közszolgálati, munkanélküliségi, idegenrendészeti és bűnügyi) nyilvántartások is. Az adminisztratív nyilvántartások sikeres használatának feltétele, hogy az ország statisztikai hivatala **azonosításra alkalmas** módon hozzájusson a megfelelő nyilvántartások adataihoz, és kombinálhassa az adatokat más rendszerekkel. A hazai nyilvántartások áttekintése alapján azt mondhatjuk, hogy Magyarországon e nyilvántartások a népszámlálási célú felhasználás szempontjából – ha rendelkezésre is állnak - még kezdetleges stádiumban vannak.

V.3 Alternatív adatgyűjtési technikák

Több országban próbálkoztak a hordozható számítógéppel támogatott adatfelvétel alkalmazásával. Ugyancsak vannak tapasztalatok más **papírmentes** adatgyűjtési és -rögzítési eljárások-

ra, például a számítógéppel támogatott telefonos kikérdezésre, illetve a kérdőívek elektronikus úton való kitöltésére és továbbítására, ám ezek nagyon sok országban még hosszú ideig nem jöhetnek szóba a hiányos kommunikációs infrastruktúra miatt. Az Internetes népszámlálás (e-Census) sikeres kísérletéről, illetve reális tervéről nagyon fejlett országok (Szingapúr, Svájc, Norvégia, Ausztrália és Új-Zéland) adtak számot.

V.4 Az alternatív eljárások és a nemzetközi ajánlások

Az ENSZ világajánlása eddigi kiadásaiban elsősorban a hagyományos népszámlálást helyezte a középpontba. Ugyanakkor tudomásul kell venni, hogy a népszámlálás **dinamikusan változó** fogalommal lett. Az alternatív eljárások például nem felelnek meg az egyedi számbavétel, a teljeskörűség és/vagy az egyidejűség hagyományos követelményének. Fölvetődött tehát a népszámlálás definíciója és a meghatározó jellemzők újrafogalmazásának igénye. Ez a munka a 2010 körüli népszámlálási ciklusra vonatkozó regionális és világajánlások kidolgozóira vár.

VI. Közgyűjtemények a statisztikai információs rendszerben

VI.1 A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának története

A KSH Könyvtára gyakorlatilag egyidős a hivatalos magyar statisztikai szolgálattal. A magyar királyi statisztikai hivatalról szóló, 1897. évi XXXV. törvény a könyvtárat és a térkép-gyűjteményt nyilvános használatúvá minősíti, továbbá korlátozott kötelespéldány-jogot biztosít számára, amelyet az 1929. évi XI. törvény teljes kötelespéldány-jogra egészített ki.

A második világháború után a gyorsan növekvő állomány sürgetővé tette a létszámnövelést. 1956. január 1-től erre javultak a könyvtár lehetőségei, mivel a Központi Statisztikai Hivatal elnökének felügyelete alatt önálló költségvetési szervvé alakult. Az intézmény 1972-től viseli a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat nevet. Ez is jelzi, hogy a tájékoztatás és az **információ szolgáltatása** is kiemelten fontos feladata. Emellett a Könyvtár **tudományos műhelyé** vált a történeti statisztika területén.

VI.2 A könyvtár számítógépes fejlesztésének rövid áttekintése

A könyvtárgépesítés több mint három évtizede része a KSH munkájának a statisztika és az információ összekapcsolásának fejlesztése területén, egyúttal része az **országos könyvtári számítógépes rendszer** kialakulásának, amelyben nem csekély úttörő szerepet vitt.

A KSH Könyvtára és Dokumentációs Szolgálatára része az országos könyvtári információs mechanizmusban alapvető szerepet betöltő **letéti könyvtárak** funkciójából adódó munkamegosztásnak, ezen belül természetesen felelőse a hazai és a nemzetközi statisztikákra, így a népszámlálásra vonatkozó információk őrzésének és terjesztésének.

Nagy jelentőségű, hogy a KSH Könyvtára az elsők között, már az 1960-as évtized végén megtette első lépéseit az információs technológia fejlesztésében. Mindezt ráadásul úgy, hogy a számítógépes információ elfogadtatása ideológiai és külpolitikai okok miatt késésben volt. Mint minden ilyenfajta úttörő vállalkozás, ez is számos **technikai nehézséggel** járt, akárcsak a későbbiekben az országos nagykönyvtárak esetében.

A kezdetek után néhány évvel megjelent „A könyvtári információs rendszer elemzése és fejlesztési koncepciója” című tanulmány egy átfogó, számítógéppel támogatott rendszer bevezetésének szükségességét és lehetőségeit taglalta. Ekkor kezdték működtetni a TEXT-PAC szabadszöveges információ-tároló és -visszakereső rendszert, amely hosszú évekig a **szakirodalmi tájékoztatás** egyik legjobban használható eleme volt. Az 1980-90-es években különféle rendszerekben és különféle funkciókra épített adatbázisok kerültek használatba. 2001-2002-ben – Magyarországon elsőként – fokozatosan üzembe helyezték az OLIB (Oracle Libraries) nevű negyedik generációs, integrált könyvtár automatizálási és információkezelő rendszert.⁴

VI.3 Röviden a KSH Levéltáráról

Az 1969. évi **levéltári törvény** több országos hatáskörű szervnél, intézménynél, így a KSH-nál is önálló szaklevéltár létrehozását írta elő. Önálló szervezeti egységgé 1975-ben vált a KSH Levéltára. Feladata a **történeti értékű irategyűttesek** gyűjtése, rendezése és kutathatóságának biztosítása.

VI.4 A világháló a statisztikai információ terjesztésében: a virtuális statisztikai könyvtár

A virtuális könyvtár a hálózaton hozzáférhető hasznos információk válogatott, dokumentum-típus, illetve téma szerint rendezett gyűjteménye. Összetettebb formájában a linkeket szabvá-

⁴ *Nemes Erzsébet – Rettich Béla: A könyvtári tájékoztatás eszközei. A könyvlajstromtól az integrált könyvtári rendszerig. Statisztikai szemle, 82. évf. (2004) 3. sz. 280–295.*

nyos leírásokkal egészíti ki, segítve a felhasználót a navigálásban, böngészésben. Ez a fő eltérés a hagyományos könyvtári katalógusokhoz vagy referencia adatbázisokhoz képest.⁵

A **virtuális statisztikai könyvtár** célja, hogy Internet-alapú, önkiszolgáló rendszerű információ-hozzáférést biztosítson a felhasználók számára. A virtuális könyvtár keretében az információ-tömeget kezelhető állapotba kell szervezni, és a navigációt könnyítő formában rendszerezni.

A felkerült és folyamatosan megújuló anyag túlnyomó többsége az országos statisztikai hivataloktól és a nemzetközi szervezetektől (ENSZ, OECD, Világbank stb.) származik. Módszertani-felhasználói problémák így is keletkezhetnek, mivel a honlapokat különböző szoftverekkel kezelik, és eltérő az egyes országok által **ingyenes felhasználásra** engedélyezett információ mennyisége. A rendszer – hasonlóan a különféle könyvtári katalógusokhoz – lehetővé teszi az ország, a témakör, illetve a kulcsszavak alapján történő keresést.

VII. A népszámlálás kommunikációja

VII.1 A 2000 körüli európai népszámlálások kommunikációja

Tekintve, hogy a népszámlálás a legnagyobb szabású és legösszetettebb országos szintű statisztikai adatfelvétel, megfelelő eszközökkel mindenképpen célszerű és indokolt a lakosság figyelmének felkeltése, a folyamatos tájékoztatás, a megfelelő lakossági együttműködés elérése. Az egyes országok egyidejűleg több **kommunikációs eszközt** (TV, rádió, írott sajtó, falragasz, szórólap, Internet, stb.) is felhasználtak. Az információs kampány elsődleges célja – a **válaszadók bizalmának** megnyerése érdekében – az alkalmazott eszközök, a jogi háttér bemutatása volt, de nem kis részben célozta a korrekt és egyszerű válaszok adására történő felkészítést is.

VII.2 A 2001. évi magyar népszámlálás kommunikációja

A korábbi összeírások esetében a viszonylag kis kaliberű népszámlálási propaganda tevékenységet a KSH önerőből meg tudta oldani, az új évezred megváltozott körülményei között

⁵ *Sebestyén György*: A Gutenberg-galaxis és a digitális kultúra szintézise: az elektronikus–virtuális könyvtár. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/ekonyvt/sebesgy.hun>

azonban egy ilyen jelentős akcióval kapcsolatos kommunikációt már csak egy erre szakosodott céggel közösen lehetett végrehajtani.

Az első, úgynevezett **felvezető szakasz** célja az volt, hogy az egyes **célcsoportokhoz** hatékonyan eljussanak a népszámlálással kapcsolatos alapvető tudnivalók. Számos különböző tartalmú, terjedelmű és formátumú nyomtatott kiadvány jelent meg, amelynek célja a szakmai közvélemény, a lakosság tájékoztatása volt. A kampány 2000 októberétől indult **intenzív szakaszában** már a hagyományos kommunikációs technikák (elektronikus média, plakátok, hirdetések, sajtóanyagok, majd beszélgetések, interjúk, riportok, sajtótájékoztató) kerültek előtérbe. **Sajtófigyelés** útján többé-kevésbé azonnali információkat lehetett kapni a népszámlálás megítéléséről, azokról a kérdésekről, bizonytalanságokról, támogató vagy ellenséges hozzáállásról, amelyek a közvélemény befolyásolására alkalmas sajtótermékekben megjelentek.

VIII. Adatvédelem a statisztikában és a népszámlálásnál

VIII.1 Az információs önrendelkezés fogalma

Az egyént minden személyes adatára vonatkozóan megilleti az önrendelkezés joga. Az információs önrendelkezési jog azt jelenti, hogy a személy azonosítására alkalmas adatokat csak az érintett beleegyezésével lehet rögzíteni. Különböző állami, önkormányzati intézmények sokféle adatot gyűjtenek az állampolgárokról. Az államnak érdeke fűződhet ahhoz, hogy az elkülönült és korlátozott célra létrehozott adatrendszereket többféle célra is felhasználja, illetve egymással **egybekapcsolja**. Ugyanez érvényes a statisztikai célra gyűjtött adatokra is. A számítástechnika korában azonban nemcsak az adatok könnyebb tárolása és feldolgozása valósul meg, hanem lehetőség lenne a nyilvántartások tetszőleges összekapcsolására is bárki számára, aki az adatbázisokhoz hozzáfér. Ezért külön rendelkezések útján kell korlátozni a különböző adatbázisok összekapcsolását. Olyan tilalmak születtek Európa számos országában, amelyek univerzális **azonosító kódok** használatát általában nem teszik lehetővé.

VIII.3 Az adatvédelem nemzetközi alapelvei

Az első kötelező érvényű nemzetközi előírásnak az Európa Tanács 1981-es adatvédelmi egyezménye tekinthető.⁶ Az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa 1995-ben irányelvekbe foglalta, hogyan valósítható meg az a kettős célkitűzés, hogy az adatok **szabadon áramolhassanak** a határokon át, ugyanakkor az adatok védelme se szenvedjen csorbát. Külön ajánlások születtek a **különleges védelmet** igénylő személyi adatok kezelésére vonatkozóan.

A személyi adatok védelmére vonatkozóan az alábbi elveket fogalmazták meg az említett dokumentumok: az egyéneknek joguk van a róluk nyilvántartott adatok megismeréséhez; személyes adat csak az érintett beleegyezésével vagy törvény által meghatározott esetekben rögzíthető és használható; a felvett adatnak pontosnak és időszerűnek kell lennie; személyi adat csak az adott cél megvalósításához szükséges mértékben és ideig kezelhető, azután meg kell semmisíteni; személyes adat csak kivételes esetben továbbítható az érintett beleegyezése nélkül; kívánatos, hogy biztos (ombudsman) vagy testület felügyelje az adatkezelést; az adatvédelmi rendelkezések megszegését büntetőjogi rendelkezésnek kell szankcionálnia; az érintett személy kérheti a szükségtelenné vált adat törlését, valamint a téves adat kijavítását.

Az Európai Közösségeknél 1990-ben született rendelet a **statisztikai adatok védelméről**, majd részletesebb **szabályozást** adtak ki 1997-ben. A Bizottság 2002-ben jogszabályt bocsátott ki a bizalmas adatokhoz való tudományos célú hozzáférés feltételeire vonatkozóan.

VIII.4 Magyarország főbb adatvédelmi rendelkezései

Az 1990-es évtized első harmadában alapvető változások történtek a statisztikai tevékenység **jogi környezetében**. 1992 őszén az Országgyűlés elfogadta a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló LXIII. Törvényt, 1993 tavaszán a statisztikáról szóló XLVI. törvényt, majd 1993-ban az adatgyűjtés és adatvédelem „vetélkedése” szempontjából releváns következő fontos jogszabályt, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló LXXVII. törvényt.

Az „1999. évi törvény a 2001. évi népszámlálásról, valamint a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény módosításáról” kijelöli az adatszolgáltatás, illetve az összeírandó jel-

⁶ Egyezmény az egyének védelméről a személyes adatok gépi feldolgozása során. Európa Tanács, Strasbourg, 1981. I. 28.

lemzők körét, az adatszolgáltatási kötelezettséget, megerősíti az adatok kizárólag statisztikai célra történő használhatóságát. A magyar népszámlálások történetében első ízben fordul elő, hogy – a különleges adatokra vonatkozó adatszolgáltatási kötelezettséget illetően – kivételt is megfogalmaz a törvény.

VIII.5 A népszámlálási adatok jogellenes felhasználása és a bizalom kérdése

Az utóbbi évtizedekben a sikeres népszámlálás egyre fontosabb feltétele, hogy az adatszolgáltatók **tájékoztatást kapjanak** adataik felhasználásának módjáról, az adatkezelés biztonságáról, az adatgyűjtésben közreműködő személyek hivatalos mivoltáról, a népszámlálás jelentőségéről, hazai és nemzetközi hagyományairól. További fontos szempont, hogy az adatszolgáltatók **bízzanak** az adatgyűjtést elrendelő hatóságokban és a végrehajtó szervezetben. A magyar statisztika napjainkig megszenvedti annak a (kényszerű) szerepnek az emlékét, amelyet a német nemzetiségűek második világháború utáni kitelepítésének előkészítésében az 1941. évi népszámlálási bevallások alapján játszott. Hasonló módon vetődött fel az Egyesült Államok Összeírási Hivatala (Census Bureau) szerepvállalásának problémája – a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően – az Amerikában élő arab származású népességre vonatkozó adatösszesítésekkel, valamint a japán származású amerikaiak második világháború idején történt áttelepítésével kapcsolatban.

A **közbizalom** a statisztikai szervezetek adatgyűjtéseinél is a személyes adatok titkoságának biztosítására épül. Másfelől viszont kérdéses, hogy a statisztikai szervnek van-e olyan **hatósági jogköre**, amely gátat szabhat az adatok helytelen felhasználásának. Az imént említetteken kívül is számos példája van a statisztikai intézmények tevékenysége és az általuk produkált adatok felhasználása között meglévő feszültségeknek. E **dilemmák** feloldására a statisztikai szervezetnek, illetve vezetőinek kell megoldást találniuk.

IX. Nemzetközi és hazai statisztikai osztályozási rendszerek

IX.1 Az osztályozások fajtái és céljai

A statisztikai munka egyik alapkövetelménye, hogy rendelkezésre álljon egy olyan **egyezményes keretrendszer**, amely a meglévő statisztikai adattömeget közérthető, bemutatásra, elemzésre és összehasonlításra alkalmas módon rendezi el. A statisztikai adatok felvételéhez, fel-

dolgozásához, összeállításához, valamint közléséhez a közös nyelvet az **osztályozási rendszerek** szolgáltatják.

A nemzetközi osztályozások létrehozása terén szervezett formában az első hatékony lépéseket még az 1920-30-as években a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és a Népszövetség kezdeményezései jelentették. Az ENSZ statisztikai főosztálya és több szakosított szervezete a későbbiekben rendszeresen foglalkozott az osztályozási rendszerek teljes vagy részleges átdolgozásával, frissítésével. Ennek kapcsán egyre sürgetőbben fogalmazódott meg az igény az **együttműködés** szervezettebbé és hatékonyabbá tétele iránt. A munkába előbb önálló szereplőként, majd a nemzetközi szervezetekkel egyre inkább összehangolva belépett az EU Statisztikai Hivatala is.

A sokoldalú előkészítő munka eredményeként az ENSZ statisztikai főosztálya – a központi koordinátor szerepére is vállalkozva – kidolgozta a **gazdasági és társadalmi osztályozások** nemzetközi családjának főbb jellemzőit, és egyúttal felvázolta a fejlesztések összehangoltabb rendszerét is. Az osztályozások a következő alaptípusokba sorolhatók: **referencia osztályozások**, amelyeket az ENSZ Statisztikai Bizottsága vagy más kompetens nemzetközi szerv fogadott el, és általános hivatkozási alapul szolgálnak; **származtatott osztályozások**, amelyek a referencia osztályozásokra épülnek, követik azok struktúráját és építőelemeit, de mélyebb részletezéseket is tartalmaznak; **kapcsolódó osztályozások**, amelyek csak bizonyos szinteken felelnek meg az adott referencia osztályozás csoportjainak, azokhoz elsősorban megfeleltetési táblázatok (fordítókulcsok) révén kapcsolhatók.

IX.2 A népszámlálás szempontjából legfontosabb osztályozási rendszerek

A **gazdasági tevékenységek osztályozása** központi helyet foglal el a statisztikai osztályozások között. Az ENSZ keretében 1948-ban fogadták el a gazdasági tevékenységek szabványos nemzetközi osztályozása első változatát, amely azóta három **felülvizsgálaton** ment keresztül. (A jelenleg érvényes, négyesintés **ISIC Rev.3.** változatot 1989-ben hagyta jóvá az ENSZ Statisztikai Bizottsága.) A KSH 1992-ben vezette be az uniós nomenklatúra első két szintjének megfelelő új ágazati osztályozási rendszerét, majd a teljesen adaptált **TEÁOR'98**-at, a Tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszerét.

Az oktatás egységes nemzetközi osztályozásának rendszerét (International Standard Classification of Education, ISCED) első ízben az 1970-es évtizedben az UNESCO dolgozta

ki a nemzeti és nemzetközi oktatási statisztikák összesítésére és összehasonlítására. A jelenleg használatos, **ISCED-97** elnevezésű rendszert az UNESCO Közgyűlése 1997 novemberében hagyta jóvá. A magyar népszámlálások már a kezdetektől megfigyelik a lakosság iskolázottságában bekövetkezett változásokat. Az ISCED hazai alkalmazását azonban nagyban nehezíti, hogy az oktatási rendszer többször alapvetően változott, és a **megfeleltetés** ma sem teljesen egyértelmű.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) egyik feladata, hogy nemzetközi normák és útmutatások révén elősegítse az országok munkaügyi igazgatási rendszereinek fejlődését, a foglalkoztatási és munkaügyi statisztikák minőségének javítását, valamint az adatok nemzetközi összehasonlíthatóságát. 1989-ben jelent meg a máig – kisebb változtatásokkal – érvényes **ISCO-88** négy szintű, hierarchikus rendszer. Ezt az Európai Közösségekben ISCO 88 (COM) néven adoptálták, néhány módosítással. A magyar népszámlálások 1870 óta kérdezik az egyéni foglalkozásra. 1970-ben került sor a statisztikai, igazgatási célokra szolgáló csoportosítási rendszer, a Foglalkozások egységes országos rendszere (FEOR) kidolgozására, majd 1993-ban ennek alapvető, a nemzetközi szabványt követő átalakítására. A **FEOR-93** szerkezete megegyezik az ISCO-éval.

A Területi Statisztikai Egységek Nomenklatúrája (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques, **NUTS**) nomenklatúrát az Eurostat az 1980-as évtized elején vezette be, 1988-tól ez az osztályozási rendszer a strukturális alapokra vonatkozó közösségi törvényben is szerepel. A népszámlálás szempontjából a területi osztályozásoknak különleges jelentőséget ad, hogy itt az adatközlések egyik legfontosabb dimenziója a szinte tetszőleges – lényegében véve csak az adatvédelmi szempontok által korlátozott – földrajzi részletezettség.

X. Az adatok feldolgozása és közzététele: általános elvek és hazai gyakorlat

X.1 A népszámlálási adatfeldolgozás szakaszai

A népszámlálás során begyűjtött, a lakóegységekre és személyekre vonatkozó, hatalmas mennyiségű numerikus vagy szöveges információt **statisztikai táblázatokká** kell konvertálni.

A klasszikus népszámlálási feldolgozás az információs autósztádák korában is **manuális munkafázisokkal**, a kérdőívek, összesítő és teljességellenőrző listák (gyűjtőívek) ér-

keztetésével kezdődik, és a kérdőíveken található, egyértelműen javítható hibák korrigálásával, majd a kódolással folytatódik. A manuális szakaszokat ma már számítógépes dokumentációk, ellenőrző és kódolást támogató programok segítik, gyorsítják, javítják. Az ellenőrzött gyűjtőívek alapján készíthetők el az első – általában csak előzetes eredményeket bemutató – országos összesítések. A következő nagy szakasz az ellenőrzött, javított (editált) adatoknak a **számítógép által olvasható** formába való átalakítása kézi adatrögzítés útján, illetve optikai jel- vagy karakterolvasó berendezés (OMR, OCR)⁷ segítségével.

Az adatok rögzítése után következnek a számítógépes feldolgozási munkák: a statisztikusok által megadott szabályok szerinti **adatjavítások**, az ellenőrző táblázatok, majd a nyomdakész, publikálásra alkalmas táblázatok elkészítése. A számítógépes javítási ciklusok után új, hibátlan rekordokat tartalmazó fájlok jönnek létre, amelyek összekapcsolásával kialakítható a táblázásokhoz használható **masterfájl**.

Az adatok élettartamának és felhasználhatóságának kiterjesztése érdekében a sztenderd táblaprogramok teljesítésén túl a népszámlálási adatokat különféle, mikro- vagy makroadatokat tartalmazó, számítógépi **adatbázisokban** tárolják. Az adatbázisok megkönnyítik az adatok közzétételét, valamint elősegítik a népszámlálási adatok és a más forrásokból (vagy akár a korábbi népszámlálásokból) származó információk azonos formátumban történő kombinálását.

X.2 Térinformatikai (földrajzi információs) rendszerek

A **térinformatikai rendszer** a hardver, a szoftver és a feldolgozási eljárások olyan rendszere, amelynek célja földrajzi referenciával ellátott adatok gyűjtése, rögzítése, kezelése, átalakítása, elemzése, modellezése és megjelenítése, így alkalmazható a népszámlálási folyamatnak a tervezéséhez és irányításához, valamint az adatok sajátos, a térbeliségi jellemzőket kiemelő elemzésére is.

X.3 A népszámlálási eredmények közzététele

A népszámlálási folyamat addig nem teljes, ameddig a begyűjtött információkat a statisztikai intézmény a potenciális felhasználókhoz az igényeiknek megfelelő formában el nem tudja juttatni. Ez történhet táblázatokat tartalmazó kiadványok, nyilvános jelentések, szűkebb kör

⁷ Optical Mark Reading, Optical Character Recognition

számára készített, kiadványokban nem megjelenő táblázatok, vagy az adatbázisból informatikai adathordozón (floppy, CD, DVD, on-line) átadott információk formájában. Minden **adatközlési módnak** megvannak az előnyei és a korlátai, a közzlésért felelős szervezet és a felhasználói csoportok szempontjainak összehangolásával kell megtalálni a legalkalmasabbat.

X.4 A 2001. évi magyar népszámlálás adatfeldolgozása és adatközlése

A 2001. évi népszámlálási adatfeldolgozásra való felkészülés több szempontból új feladatok elé állította a Központi Statisztikai Hivatalt. Legmarkánsabban ez az adatbevitel megoldására vonatkozott. A külföldi példákból azt lehetett leszűrni, hogy több országban választották az optikai karakterfelismerési technológiát (OCR) az adatok számítógépre viteléhez. Az optikai rendszer számára speciálisan kialakított telephelyen a beolvasott adatok ellenőrzését **népszámlálási szakértők** irányították. A projektet fél év alatt sikerült lezárni.

A népszámlálás adatainak közzététele, illetve a közzététel előkészítése számos ponton eltért az előző népszámlálásnál alkalmazottól. A cél az összeírt adatok minél **gyorsabb közzététele** és széles felhasználó körhöz való eljuttatása volt. Ez alapvetően három módon valósult meg: hagyományos, papíralapú kiadványok formájában, CD-ROM-on, az Interneten.

Közel **30 ezer oldal** papíralapú kiadvány került forgalomba az ország, a településtípus, a régió, a megye, a kistérség, a település, illetve az országgyűlési egyéni választókerületek adataival. A **világhálón** a www.nepszamlalas.hu honlapon ingyenesen elérhető az összes kiadvány. A felhasználók a megrendelt adatokat **digitalizált térképekre** feltöltve is megkaphatják.

X.5 A népszámlálási mikroadatok felhasználása

Az aggregálás különböző szintjeit tükröző népszámlálási táblázatoktól eltérően a **mikroadatok** személyekről és háztartásokról szolgáltatnak információt. Ez lehetővé teszi a kutató számára, hogy saját vizsgálódási szempontjaihoz igazíthassa elemzéseit.

Amerikai kormányhivatalok, majd egyre több nemzetközi szervezet érdeklődésével és támogatásával program indult **IPUMSI** (Integrated Public Use Microdata Series – International) elnevezéssel a népszámlálási adatállományok megtalálására, megőrzésére, harmonizálására és felhasználására, valamint – minél több országot bevonva – az utóbbi népszámlálások elemi adataiból vett mintákkal történő kiegészítésére. A projekt keretében a különböző résztvevő országok által átadott mikroadatokat **egységes formába** konvertálják, majd a megfelelő indoklással ellátott

kutatási és oktatási célokra Internet alapú hozzáféréssel rendelkezésre bocsátják. Az új évezred első néhány évében több mint 50 ország – köztük Magyarország az 1970 és 2001 között végrehajtott négy népszámlálás lakás- és személyrekordjainak mintáival – csatlakozott a projekthez.

X.6 A térinformatika alkalmazása a népszámlálási adatok közzétételében

A statisztikai szolgálatok egyik legfontosabb feladata, hogy segítsék a felhasználókat az adatok jobb, könnyebb, gyorsabb megértésében. A sok más területen is alkalmazható **térinformatika** olyan eszközöket biztosít ehhez, amelyekkel az adatok területi eltérései vizuálisan észlelhetők. Egy 2000-ben végzett felmérés szerint a megkérdezett 37 ország közül 28 alkalmazott térinformatikai eljárásokat, többségük legalább a népszámlálási projektek keretében.

Az EU Bizottsága 2001 márciusában tájékoztatta a csatlakozni szándékozó országokat arról a megállapításról, mely szerint a tagjelölt országok régiói nem elég felkészültek a rövid, 2004-2006 közötti időszakban az **Unióból érkező támogatások** közvetlen fogadására. Ennek megfelelően az egyes régiókat egységesen kezelő Regionális Fejlesztés Operatív Program (ROP) kidolgozását javasolta a csatlakozó országoknak, Magyarországon ezeket térinformatikai rendszerekkel támogatták,; 2004-ben több mint 1300 turisztikai, útfejlesztési, városrehabilitációs, oktatási intézmény-fejlesztési, képzési és foglalkoztatási célú pályázatot nyújtottak be a települési önkormányzatok, alapvetően népszámlálási információkra támaszkodva.

XI. A népszámlálási adatok minőségének ellenőrzése

XI.1 A minőség tényezői a statisztikában

Az ISO nemzetközi szabvány szerint „*a minőség a termék vagy a szolgáltatás olyan tulajdonságainak és jellemzőinek összessége, amelyek hatással vannak a terméknek arra a képességére, hogy kifejezett vagy elvárható igényeket kielégítsen.*”. A Standard minőségjelentés című Eurostat dokumentum fogalmazza meg azt a hat kritériumot, amelyek alapján a statisztika minőségét meg lehet állapítani: **relevancia, pontosság, időszerűség és időbeli pontosság, hozzáférhetőség és érthetőség, összehasonlíthatóság, koherencia.**

XI.2 A megbízhatóság mérése a népszámlálásnál

A **hibák feltárásának**, illetve az azokról szóló tájékoztatásnak célja, hogy az adatfelhasználók ismerjék meg az információ pontosságát, alkalmazásának esetleges korlátait. Az **ellenőrzés programja** ugyanakkor hasznos információkat nyújthat a jövő censzusának olyan megtervezéséhez, amely lehetővé teszi az adatigények még jobb kielégítését.

Az 1970-es, 1980-as és 1990-es magyarországi népszámlálások adatminőségének, elsősorban a bevallott adatok **pontosságának** ellenőrzésére szinte közvetlenül a teljes körű összeírás után a legfontosabb jellemzőkre vonatkozó, mintavételes utóellenőrzési felvételt hajtottak végre. A legutóbbi népszámlálás programjában ilyen ellenőrző felvétel nem szerepelt, volt azonban három különböző jellegű, az adatok pontosságának megismerését is célzó vizsgálat, amelyek lehetőséget adtak a statisztikai adatbázisok összekapcsolódásából adódó tapasztalatok szerzésére. Ezek egyike a 2000 áprilisában végrehajtott általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ) adataival történt egyeztetési eljárás és az adatok **elemi szintű** összekapcsolása volt, a másik kettő pedig a foglalkozási megnevezések körének bővítését, illetve a munkáltatókra vonatkozó adatoknak (gazdasági szervezet neve, főtevékenysége, munkahely és dolgozói létszám) a Gazdasági Szervezetek Regiszterével (GSZR) való kölcsönös ellenőrzését célozta.

XII. A statisztika jövőbeni kihívásairól

XII.1 A hivatalos statisztika feladatának változása

Az utóbbi fél évszázad során a hivatalos statisztika működési környezetében jelentős változások következtek be: a **globalizáció** és a technikai fejlődés egyszerre hozott új lehetőségeket és új kockázatokat. Az egyéni, közösségi, üzleti és kormányzati döntések meghozatala egyaránt bonyolultabbá vált, több mérlegelést, **kritikai megközelítést** kíván. A hivatalos statisztika feladata, hogy a közjó eléréséhez információt szolgáltasson, tudományos megalapozottságot nyújtson a kormányzati munkához.

Mivel a statisztika **univerzális nyelv**, a statisztikusok mindig törekedtek a nemzetközi dimenzió kiemelésére. A nyílt társadalmi környezet nem jön létre magától, szükség van az összes illetékes fórum, az érdekelt közösségek, a kutatói szféra, a hazai és a nemzetközi üzleti körök, természetesen a statisztikusok és nemzetközi szervezeteik kitartó erőfeszítéseire.

XII.2 A hivatalos statisztika a közvagyron része

A piaci mechanizmusok előtérbe kerülése, valamint – új jelenségként – a **civil társadalom** szélesebb körű szerepvállalása a hivatalos statisztika számára **új kihívást** jelent saját funkciójának megtalálását illetően. A hivatalos statisztika ugyanis létrejötté pillanatától kezdve **monopolisztikus** jellegű volt. Egy népszámlálás végrehajtása, nagymintás és összetett adatfelvételek megszervezése, a statisztikai regiszterek felállítása és kezelése, az adatok legszélesebb körben történő közzététele olyan feladatokat jelent, amelyeket csak **állami irányítással**, felelősséggel és közreműködéssel lehet elvégezni.

Ez a helyzet azonban az új évezreddel kezdődően változóban van. A technika – elsősorban a számítástechnika – fejlődése **egyre több eszközt** biztosít a vállalkozói szféra számára részletes statisztikai információk gyűjtéséhez és elfogadható áron történő értékesítéséhez. A média, a hivatali apparátusok, az üzleti szféra és általában a társadalom igényeit már nem mindig lehet kielégíteni aggregált alapadatok differenciálatlan közlésével. A magánszektor – üzleti alapon működő vállalkozások, privatizált szolgáltatók, internetes cégek, munkaerő-közvetítő ügynökségek, tanácsadó és elemző irodák – a közérdeklődésre számot tartó adatok egyre nagyobb hányadát fogja produkálni, mivel a statisztikai információk piaca a hatékonyságot és a „fogyasztók” gyors kiszolgálását előnyben részesíti. A megoldást ezért annak a kérdésnek a megválaszolásával kell keresni, hogy a ma és még inkább a holnap lehetőségei között milyen információs közjavak, szolgáltatások nem biztosíthatók kizárólag piaci alapon.

XII.3 Az információ szerepének változása a piacvezérelt gazdaságban

Az információ a **klasszikus megközelítés** szerint a piacgazdaság és a pluralista politikai rend infrastruktúrájának része, működésük alapvető tényezője. Az újabb elméletekben, az „információs társadalom” gazdaságelméleti megközelítésében az információ az egyensúlyhiány, a dinamikus kiigazítás fő tényezőjeként, versenyt és konfliktust generáló eszközként jelenik meg. A statisztika szerepét – más közszolgáltatásokéhoz hasonlóan – **újra kell fogalmazni**: a nyilvános adatok közvetlen és kizárólagos szállítójából olyan közeggé kell alakítani, amely támogatja egy fejlett **információs rendszer** kialakítását mind a kormányzat, mind a piacgazdasági szereplők számára. A hivatalos statisztika képviselőinek egyfelől alkalmazkodniuk kell a normák decentralizált alakulásának új trendjeihez, másfelől növelniük kell szakmai tekintélyüket a legjobb módszerek kiválasztását, a legújabb ismeretek alkalmazását és a kutatási ka-

pacitásokat illetően. Mindebben szorosan együtt kell működniük a politikai elemzés, a kormányzat és a civil társadalom köreiben tevékenykedő felhasználókkal.

XII.4 Hazai feladatok és perspektívák

A magyarországi statisztikai rendszer **nem korlátozódik** a Központi Statisztikai Hivatal tevékenységére. A nemzetközi harmonizáció mind szakmai, mind pedig – főként az uniós integráció okán – jogi szempontból ugyancsak kulcsfontosságú, ám mégsem kizárólagos tényezője a statisztika hazai fejlesztésének. A nemzetközi, de még inkább a nemzetek feletti kapcsolódás számos ponton megköveteli az **alkotóan kritikus** részvételt, amely túlmegy a meglévő statisztikai rendszerek egyszerű tudomásul vételén, adoptálásán vagy bírálatán, lehetőséget adva a mások számára is elfogadható, de a saját szempontok érvényesülését is rugalmasan megengedő rendszerek létrehozásának.⁸ Népszámlálási vonatkozásban ez úgy jelentkezik, hogy a 2010 körüli ENSZ/Eurostat ajánlások előkészítésébe a munkák kezdetétől bekapcsolódhatunk, azaz nem a kész szabályozáshoz, módszertanhoz, tematikához és nomenklatúrákhoz kell alkalmazkodnunk, hanem érvényesíthetjük tapasztalatainkat, javaslatainkat és **sajátos érdekeinket is**.

⁸ *Nyitrai Ferencné dr.*: A magyar statisztika szükséges és lehetséges fejlődési irányai. *Gazdaság és Statisztika*, 2001. 6. sz. 5–11.